

**LIBER “DE HAERESIBUS” A SFÂNTULUI AUGUSTIN
ȘI RESPINGEREA DOCTRINEI MANIHEISTE**

Cristian Șoimușan

**Le livre “De Haeresibus” du Saint Augustin et le rejet de la doctrine manichéenne
(Résumé)**

L'article, ne se propose pas d'apporter quelque chose de nouveau dans l'étude de la doctrine augustinienne. En ce qui concerne la personne d'Augustin, on m'a paru très séduisante l'idée d'observer comment décrit-il à la fin de sa vie et au bout de fréquentes polémiques la doctrine manichéenne, dans le livre *De Haeresibus*. En dépit de cette modeste intention, le problème n'est pas aussi simple à résoudre, car on a souvent l'impression que l'homme d'aujourd'hui ne peut pas échapper à ses projections culturelles autrement qu'en entrant dans autres. Ainsi, la figure d'Augustin a souvent subi l'influence de nos préjugés, mais en même temps il a commencé à être mieux connu, grâce aux études de spécialité.

L'article a été divisé de cette manière-là. Premièrement, on commence avec un préambule théorique, qui cherche de mettre en évidence la grande différence entre nous et l'antiquité, relativement à la mentalité qu'on utilise pour la comprendre. Souvent, on oublie qu'est-ce que vraiment le passé, pour mettre à sa place nos préjugés. C'est aussi qu'on interprète d'une manière défectueuse le phénomène manichéen à partir d'une mentalité souvent due au Moyen Age. Secondairement, on continue avec l'article lui-même, en traitant la question du livre *De Haeresibus* au contexte de l'herméneutique moderne. Après une courte introduction dans la doctrine manichéenne, qui principalement se base sur les études de Kurt Rudolph, Simone Pétrement, Michel Tardieu et J. P. Couliano, on propose des petites commentaires liées au texte du livre d'Augustin. Dans ces commentaires on a essayé de tirer au clair ce que, peut-être, Augustin lui-même ne connaissait pas mieux de la doctrine manichéenne, telle qu'on la connaît aujourd'hui à la lumière des nouveaux textes. A la fin, on a cherché de comprendre pourquoi ce phénomène manichéen a-t-il connu un certain développement dans le monde oriental. Ainsi, on a essayé de proposer une explication relative à cette question-là. La cause, peut-on la chercher dans la mentalité orientale, pour laquelle il ne se pose pas la question du dualisme radical, mais plutôt celle de la polarité. Alors, la question qu'on propose c'est de savoir si le manichéisme est-il une variante – selon l'expression du J.P. Couliano –, c'est-à-dire une option de la pensée religieuse dans un grand system régi par la pensée même, ou bien une méprisable hérésie, ou, pourquoi pas une de formes subjectives, inhérentes au propre soi?

Mots clé: maniheist, dualisme, le mal, esprit, Augustin.

**Saint Augustin's “De Haeresibus” and the confutation of the Manichaen doctrine
(Abstract)**

The aim of this article is not to bring something new in the study of the doctrine of Augustin. Regarding his personality, it appeared to me as very important the idea of observing the way he described – in the last period of his life – the Manichaen doctrine in *De Haeresibus*.

Despite our modest intention, the question of objectivity in Augustin's testimony is not so easy. The nowadays thinking cannot escape from its own cultural projections but entering others. Thus, Augustin's image has suffered from our prejudice's influence, but in the same time it began to be better known due to the specialty studies.

The article has been divided in the following way. First, there is a theoretical preamble, in which we have tried to emphasise the difference between nowadays and antiquity as regarding to the mentality used to understand this antiquity. It is often forgotten the meaning of the past replacing it with our prejudices. Therefore, the manichaeist phenomenon is misunderstood due also to a middle age way of thinking. On the second hand the article deals with the question of *De Haeresibus* in the context of modern hermeneutic. Thus, we briefly present the Manichaen doctrine taking into consideration the studies of Kurt Rudolph, Simone Pétrement, Michel Tardieu and J. P. Couliano. I propose short debates around Augustin's *De Haeresibus*. In these debates I have tried to emphasise aspects from the Manichaen doctrine which Augustin had overlooked. In the end I have tried to understand the reason why the Manichaen doctrine had developed better in the Orient. Thus, I considered as a reason the fact that in the Oriental way of thinking we cannot speak about a radical dualism. It is moreover a problem of polarity.

Key words: manicheistic, dualism, evil, spirit, Augustin.

Preambul teoretic

La începutul acestui articol, mi se pare necesar să-(mi) pun o întrebare: *oare în ce măsură efortul celui care caută să înțeleagă momentele trecutului (actualizabile în indiferent ce fel de domenii de la cel religios, filosofic și politic pînă la cel cultural și social) este ferit de inadecvare la domeniul propus?* Cu alte cuvinte, putem noi realmente înțelege obiectul studiului nostru, sau ceea ce credem că am înțeles nu este altceva decît o proiecție a schemelor noastre mentale, condiționate de temporalitatea în care viețuim? Răspunsuri la această întrebare ar fi nenumărate. Dintre cele posibile, eu aș selecționa doar pe cel care mi se pare cel mai adecvat structurii mele mentale: ființa umană este condiționată mereu de cadrul în care funcționează. Nu ne putem elibera din proiecțiile noastre culturale altfel decît intrînd în alte proiecții. Drept urmare, a interpreta un eveniment trecut implică riscul enorm de a-l obliga pe acesta să se descopere nu așa cum s-a desfășurat el realmente (lucru, de altfel, imposibil!), ci așa cum ar vrea mintea noastră să-l descopere și să-l integreze în *raftul prejudecăților personale*. Să nu se înțeleagă însă prin aceasta că trebuie să eliminăm orice sentiment din interpretarea datelor trecutului. Problema nu este aici ca sentimentul să fie "*eliminat*" – cum spunea un autor italian¹ - ci ca el să fie pus la "*locul său potrivit*". Ce înseamnă în acest context *potrivit*? Înseamnă că atunci cînd pornești în investigarea unui eveniment trecut trebuie să-ți păstrezi mereu atent ochiul critic, care să te avertizeze că în efortul de cunoaștere e nevoie să reduci influența ce ar putea veni din partea prejudecăților și schemelor mentalului tău, pentru o cît mai bună conturare a realității obiective a respectivului eveniment.

Să ne întoarcem însă acum privirile asupra sfîrșitului de secol IV și începutul secolului V în Africa de nord, din timpul ocupației romane. Aici s-a născut și și-a desfășurat activitatea cel care avea să devină mai tîrziu un însemnat doctor al Bisericii Occidentale, și anume Aurelius Augustinus. Personajul Augustin este unul fascinant iar a intra în detaliile și meandrele vieții sale ar lua prea mult timp în contextul de față. Ceea ce mi s-a părut interesant, între atîtea polemici duse de Augustin cu adversarii timpului, a fost să-mi îndrept atenția

¹ Cf. Luigi Giussani, *Sensul religios*, p. 48.

asupra disputelor pe care le-a purtat cu maniheiștii. El însuși a fost timp de 11 ani un Auditor în ierarhia maniheistă și, ca atare, avusese destul timp să o înțeleagă și să o aprofundeze bine. De-a lungul a mai mulți ani, imediat după ce a revenit la sânul Bisericii, el s-a străduit să combată această doctrină și să-și reconvertească prietenii la adevărul a ceea ce crezuse el că a descoperit în credința creștină. În scris, ni s-au păstrat astfel de la el mai multe confutații maniheiste în care episcopul african nu face economie de argumente pentru a-și birui adversarii, unii dintre ei cu funcții de seamă în ierarhia maniheistă. Spre sfârșitul vieții, către anul 428, bătrînul Augustin scrie la cererea unui discipol numit Possidius, un manual intitulat *De haeresibus*. Prin aceasta dorea să lase în scris un fel de *rețetar* pentru identificarea mai ușoară a credințelor care derivau de la adevărul profesat de către Biserică. Ciudat lucru pentru noi este faptul că introduce în capitolul XVI al lucrării, pe maniheiști. Iar cînd spun ciudat mă gîndesc la faptul că doctrina maniheistă nu prea pare a fi o erezie în raport cu credința creștină². Dar pentru un creștin din acele timpuri pînă și maniheismul era susceptibil de a fi tratat ca o erezie, mai ales că mulți din adepții acestei doctrinei fuseseră anterior creștini, iar în părțile vestice ale lumii mediteraneene maniheismul primise o coloratură specifică, prin împrumutul a numeroase teme creștine. De fapt, însuși Mani se inspirase din creștinism atunci cînd afirmă că primise din ceruri o nouă cunoaștere.

Așadar, mi se pare foarte tentant să observ cum descrie Augustin spre sfârșitul vieții sale și la capătul unor polemici în care ieșise de multe ori biruitor, doctrina maniheistă. Tentația mea este dublată și de faptul că astăzi suntem în posesia unui aparat critic îmbunătățit de lecturare a evenimentului maniheist și ca urmare a acestui fapt putem intui mai bine câteva din nuanțele care lui Augustin se prea poate să-i fi scăpat, fie din ignoranță, fie din zelul lui de a eradica influențe nefaste asupra vieții sale, zel care de multe ori se apleca prea omenește spre exagerări. Însă, departe de mine dorința de a aduce vreo critică modului în care Augustin înfățișează doctrina maniheistă. Mai întii, pentru faptul că o asemenea impertinență s-ar epuiza singură la gîndul că episcopul african s-a lovit la fața locului cu o credință încă vie în timpul lui, și care pentru noi, astăzi supraviețuiește livresc în studiile specialiștilor. Iar mai apoi, pentru simplul fapt că nu este corect să judecăm și să acuzăm *post eventum* pe cineva care în interpretarea unui eveniment s-a folosit de datele și prejudecățile timpului său, și care, din acest motiv, are tot dreptul la un adevăr al său³.

Liber *De haeresibus* în contextul interpretărilor moderne

1. Scurtă introducere în doctrina maniheistă

Fundamentul doctrinei maniheiste constă pe de o parte dintr-un dualism între două principii *bine / rău*, sau două stări *lumină / întuneric*, și pe de altă parte din schema iraniană a celor trei vârste ale istoriei mîntuitoare, și anume cea în care lumina și întunericul sunt separate, cea în care sunt amestecate și cea în care sunt din nou separate, prin întoarcerea lor la starea originară⁴. Așadar, pornind de la aceste premise, Mani și-a propus să construiască un sistem care să ofere răspunsuri exhaustive cu privire la originea și destinul omului și a lumii⁵.

² Deși astăzi ne este greu să înțelegem ce reprezintă o erezie, se pare că ea avea o conotație care trimeea cu gîndul la o deviere de la o doctrină mărturisită de comunitate. Cf. D.E.C.A., p. 1136-1139. Or, maniheismul nu se vrea o deviere de la creștinism, ci el este un efort al întemeietorului său de a înțelege lumea în structurile ei originale, de a explica rostul omului pe pămînt în contextul unei altfel de cunoașteri, și astfel, de a-l putea mîntui pe credincios plecînd de la acest nou tip de citire a realității.

³ Oare nu spunea însuși Cioran că *orice eroare este un fost adevăr* !

⁴ Cf. Kurt Rudolph, *Il manicheismo*, p. 55.

⁵ Cf. I.P. Culianu, *Gnozele dualiste ale Occidentului*, p.208.

În termenii noștri, am putea spune că maniheismul nu este atît o religie, cît o știință care vrea să explice, dar o știință al cărei limbaj conceptual se adaptează tuturor mentalităților pe care le întîlnește, de aici decurgînd firesc faptul că mitul maniheist împrumută numeroase episoade ce caută să susțină afirmația centrală. Eventual, i se pot reproșa lui Mani aceste episoade de prost gust, cu tot felul de arhonți și demoni care devorează lumea ținînd captivă lumina în ei, dar autorul lor practic nu este Mani, ci discipolii ce i-au urmat. Se știe că Mani a cules tot felul de tradiții de la diferitele neamuri pe unde a călătorit, însă doar de dragul sintezei și fără a insista prea mult asupra lor⁶. Căci, în fapt, Mani era un “*profet al mîntuirii*”⁷, apropiindu-se mult prin aceasta de gnostici, deoarece intenționa să mute într-un singur tip de religie universală diversele tradiții religioase ale timpului său, religie în care esențial era conceptul de *cunoaștere*, *gnosis*, pe care posedînd-o, credinciosul putea să atingă eliberarea ca purtător potențial al luminii⁸.

Doctrina propriu-zisă se înfățișează sub forma unei povești, destul de complicată și cu episoade variate, care pentru simplul credincios maniheist se dorea a fi o explicație exhaustivă dar și o polemică “*antiastrologică*” la adresa cunoștințelor timpului, iar, prin aceasta, avînd caracterul unei “*contraculturi*”⁹. Astfel, ni se spune că la început exista un Stăpîn al Regatului Luminii și unul al Regatului Întunericului. Fiecare dintre ei era despărțit de celălalt, dar la un moment dat, din Regatul Întunericului, bezna, în dorința ei de a atinge hotarul luminii a pornit o luptă contra acesteia. Aici sunt, așadar, premisele amestecului luminii cu întunericul.

Dîndu-și seama de intențiile demonilor din Regatul Întunericului, Stăpînul Regatului Luminii, cunoscut și sub numele de Tatăl Măreției, ripostează și, ca urmare, inițiază creația printr-o serie de trei invocații sau chemări¹⁰. În prima invocație Tatăl Măreției o cheamă pe Mama celor Vii, care la rîndu-i îl cheamă pe Omul Primordial, iar acesta pe cei cinci fii ai săi. Dar Omul Primordial este înfrînt iar fiii săi rămîn captivi în lumea întunericului¹¹. Tatăl Măreției inițiază o a doua serie de invocări, prin care este adus Spiritul Viu spre a-l salva pe Omul Primordial. Spiritul Viu pune astfel la punct crearea cosmosului, prin cele zece firmamente și opt lumi¹². În fine, se inițiază o a treia serie de invocări prin care este adus Cel de-al Treilea Trimis sau Mesagerul (*Tertius Legatus*). Acesta își dezvăluie înfățișările masculină și feminină, e zărit de arhonți, fiii întunericului, care se aprind de dorință iar odată cu dorința lasă să le scape și lumina ce o țineau captivă¹³. Pentru a aduna părțile de lumină împrăștiate în lume, Al Treilea Trimis pune în mișcare mecanismul purificării luminii prin intermediul roții de foc, al apei și al vîntului, care adună lumina în Coloana Gloriei sau Splendorii¹⁴. Întunericul nu se lasă însă învins și încearcă să-l atragă în capcană pe Al Treilea Trimis printr-o contra-creație. Astfel, el îi creează pe Adam și pe Eva. Însă, Al Treilea Trimis îl invocă pe Isus Splendoarea și-l trimite la Adam spre a-l ilumina și a-l conduce la cunoașterea salvatoare. Trezit la cunoaștere, Adam, și prin el, toți urmașii săi, sunt întăriți în lupta contra forțelor întunericului¹⁵. Acesta este tot nucleul eticii maniheiste. Sufletul este menit a se salva, în vreme ce corpul este acel element tenebros pe care moartea îl aneantizează¹⁶.

⁶ Simone Pétrement, *Eseu asupra dualismului la Platon, la gnostici și la maniheeni*, p.370.

⁷ Kurt Rudolph, *Il manicheismo*, p. 54.

⁸ Cf. I.P. Culiuanu, *Gnozele dualiste ale Occidentului*, p.220; și Kurt Rudolph, *Il manicheismo*, p. 54.

⁹ I.P. Culiuanu, *op. cit.*, p. 208.

¹⁰ Cf. Michel Tardieu, *Maniheismul*, pp. 129-138.

¹¹ Cf. Kurt Rudolph, *Il manicheismo*, p. 56.

¹² *Ibidem*.

¹³ Cf. Michel Tardieu, *Maniheismul*, pp. 129-138.

¹⁴ Cf. Kurt Rudolph, *Il manicheismo*, p. 57.

¹⁵ *Ibidem*.

¹⁶ *Ibidem*, p.58.

Cercetătorii au identificat în această serie de trei invocări semnele unor personificări. Astfel, prima serie de invocări se referă la natura fizică, în care sunt descrise elementele constitutive ale corpurilor luminoase, a doua serie de invocări se referă la funcții cosmice personificate, exercitate de fiii Spiritului Viu, iar a treia serie de invocări se referă la facultăți intelectuale personificate, care-l produc pe Omul Perfect sau Intellectul-Lumină / Nous-Lumina¹⁷.

Pe scurt, în înțelegerea mai bună a sistemului maniheist ar fi necesar să adoptăm definiția dualismului dată de Ugo Bianchi, în care ni se spune că dualism este “*orice concepere a două principii sau cauze care fundează și motivează existența a ceea ce există în lume, în așa fel încât ființele, elementele și substanțele care derivă din cele două principii sau cauze, se află într-un raport nu numai de subordonare, ci chiar opuse pe planul valorii*”¹⁸. În acest sens, Culiianu afirmă că maniheismul reprezintă una din formele de dualism radical, căruia – în tipologia stabilită de Ugo Bianchi – i se pot aplica caracteristicile de anticosmic, prin faptul că consideră lumea ca fiind de esență rea, și eschatologic, deoarece postulează că la sfârșitul lumii universul va cunoaște un incendiu mare, iar binele și răul se vor separa, reîntorcându-se în stadiul original¹⁹.

2. Liber *De haeresibus*

În manualul pe care Augustin îl oferă discipolului său Possidius, regăsim tratată pe scurt întreaga doctrină maniheistă. Episcopul african nu vrea să scrie o lucrare cu caracteri polemic, în care să detalieze prin tot felul de argumente, corpul doctrinar maniheist, ci pur și simplu oferă un soi de *rețetar*, cu ajutorul căruia cei care nu cunosc încă la ce pericole se expun din partea *ereticilor*, să fie capabili a se pune în gardă contra lor. De aceea, interesant este tonul oarecum obiectiv cu care Augustin abordează subiectul maniheist, deși paragraful referitor la doctrina aceasta nu este lipsit de detalii subiective, iar modul de înfățișare a ei nu este chiar atât de sistematic cum ne-am aștepta să fie. Însă, am avertizat deja, nu trebuie să forțăm textul să ni se înfățișeze așa cum ar dori-o structura subiectivității noastre moderne, ci e mai util să căutăm a-l integra în contextul creării sale. Adică, nu poți pretinde unui polemist ca Augustin să caute a fi sistematic și obiectiv, deoarece pentru lumea antică această noțiune nici nu exista încă, și chiar dacă ar fi existat, ar fi fost un non-sens²⁰. Cel din vechime se regăsea pe sine deplin doar în disputa în care căuta să-și impună adevărul gândirii sale, fie că acest adevăr era Adevăr realmente, fie că individul îl conota sofistic ca fiind astfel. Acest fel de a fi ținea de subtilitățile unei lumi care de prea multe ori ni se ascunde în adevărata ei realitate. Așa s-a ajuns ca omul modern să nu mai fie capabil a lectura segmentul Antichității altfel decât trunchiat de prejudecățile ideologiei sale *a-transcendentale*.

Revenind însă la subiectul nostru, trebuie spus că ceea ce intenționez să fac este să prezint textul referitor la doctrina maniheistă din *De haeresibus*, iar acolo unde este cazul să aduc explicațiile necesare unei mai bune înțelegeri a lui. Metoda nu se vrea nici originală, nici extraordinară, căci nu este în intenția mea să aduc aici informații spectaculoase legate de corpul doctrinar maniheist, ci mai degrabă, metoda aceasta se vrea una de bun simț: a înțelege un fenomen așa cum ni se prezintă înfățișat de autorul aceluși timp fără a suprapune peste el decât un minim de judecăți personale.

¹⁷ Cf. Michel Tardieu, *Maniheismul*, pp. 145-151.

¹⁸ Ugo Bianchi, *Il dualismo religioso*, p.3.

¹⁹ I. P. Culiianu, *op. cit.*, pp. 29-30.

²⁰ Pentru Antichitate, un istoric de talia lui Thucidide, deși este admirat într-o oarecare măsură, nu este urmat și gustat decât foarte rar, astfel explicându-se de ce abia în timpurile moderne scriitura thucididiană a început să-și actualizeze valențele.

Iată, aşadar, începutul textului referitor la doctrina maniheistă, din *De haeresibus*: “Maniheii își trag originea de la un anume persan care se numea Mani, cu toate că atunci când doctrina lui smintită a început să fie predicată în Grecia, discipolii săi au preferat să-l numească Manichaeus, evitând astfel să fie numiți smintiți. Drept urmare, unii dintre ei, <care se considerau> mai învățați, și, deci, prin aceasta, mai mincinoși, îl numeau Mannicheus, punând <în numele său> doi de N, ca și cum din acesta ar fi izvorât manna <cerească>”²¹.

Știm, astăzi, că numele Mani nu este decât un titlu dat ulterior de discipolii săi. Mani semnifică în aramaică “*vas / spirit*”. În lumea greacă s-a impus însă forma *Manichaios*, care la latini a devenit *Manichaeus*, cuvânt provenit din sintagma aramaică *mānī hayyā*, adică “*vas / spirit al vieții*”²². Faptul că unii discipoli mai învățați, *doctiores*, derivau numele magistrului lor de la *manna*, este interesant nu atât pentru că regăsim în el curiozitatea anticului de a da explicații fanteziste la orice lucru (se știe, aceasta era una din marile plăceri ale omului cultivat din Antichitate), cât mai ales dintr-un alt motiv. Intuim aici un principiu eliadian, care spune că mintea umană nu poate reține evenimentul în istoricitatea lui, și, drept urmare, categoriile intelectului îl depozitează în memorie sub forma mitului. În ciuda faptului că despre Mani – ca și despre alte figuri de seamă din istoria religiei precum Confucius, Buddha, Zarathustra, Iisus – s-au păstrat informații biografice, discipolii și sectanții ulteriori au învăluit figura magistrului în mit. Într-un fel, acest lucru general valabil n-ar trebui să ne uimească, pentru simplul fapt că orice produs al spiritului, după momentul creării, nu mai aparține *generantului* său, ci este al tuturor celor care-l *consumă*. Aceasta ar trebui să ne facă atenți asupra *varianțelor*²³ pe care inevitabil îi produce individul, atunci când are în față un produs spiritual, căci ei derivă din modul nostru diferit de lecturare a unui eveniment. Din acest motiv disputele dintre oameni au un caracter reduționist, deoarece nu tindem să vedem în *adevărul* celui altă variantă, ci doar o eroare eradicabilă. Astfel se înțelege faptul că acuzele aduse de Augustin doctrinei lui Mani, pot fi bătute, din punctul nostru de vedere, de exagerare. Mani a crezut că și poate susține mai bine doctrina sprijinindu-se pe tot felul de tradiții, iar Augustin și-a întemeiat acuzele tocmai pe aceste tradiții²⁴, susținând că dacă un maniheist este în stare să povestească asemenea lucruri, ar putea la fel de bine să le și înfăptuiască²⁵.

În continuare, textul prezintă partea centrală a doctrinei maniheiste bazată de dualismul bine-cunoscut bine / rău, lumină / întuneric.

“*Mani și-a imaginat că la baza universului au stat, dintotdeauna, două principii diferite și opuse reciproc, eterne și coeterne. Tot el a presupus <existența> a două naturi și substanțe, cea a binelui și cea a răului, urmînd <de fapt> părerile altor eretici mai vechi.*”

Evident, sintagma *eretici mai vechi* face trimitere directă la Zarathustra. Se știe că structura de fond a sistemului maniheist este iranian-zoroastriană²⁶. Profetul iranian, dacă se poate spune așa, a stat la baza creării unei doctrine care reelabora credințele iraniene anterioare lui. Astfel, la început, spune el, nu a existat decât un singur creator, numit Ahura-Mazda, *Domnul Înțelept*. Acesta a dat naștere la două spirite care nu s-au diferențiat între ele decât prin liberul lor arbitru²⁷. Unul, mînat de Dreptate, *Așa*, a devenit Spiritul Bun, celălalt mînat de Îșelăciune, *Druj*, a devenit Spiritul Rău. Așadar, în concepția zoroastriană nu cele două spirite sunt principiul binelui și răului, ci *Așa* și *Druj*, prin faptul că acestea sunt obiectul unei

²¹ *De haeres.*, XVI, P.L., vol. XLII, col. 0035.

²² Cf. Kurt Rudolph, *Il manicheismo*, p. 47.

²³ Cum îi numește Culiuanu în cartea sa *Gnozele dualiste ale Occidentului*, passim.

²⁴ Cf. Simone Pétremont, *Eseu asupra dualismului la Platon, la gnostici și la maniheeni*, p.370.

²⁵ Cf. *De moribus*, XXXI, 66, P.L., vol. XXXII, col. 1338.

²⁶ Cf. Kurt Rudolph, *Il manicheismo*, p. 54.

²⁷ Cf. Jacques Duchesne-Guillemin, *Histoire des religions*, p. 662.

alegeri²⁸. Mani, însă, optează pentru varianta a două principii opuse și net separate încă de la început, ceea ce l-a determinat pe Ugo Bianchi să așeze maniheismul în rîndul doctrinelor dualiste radicale²⁹.

Pornind de la acest nucleu, Mani propune discipolilor săi o serie de explicații referitoare la realitate și la modul ei de funcționare.

“Luîndu-se, așadar, – spune Augustin – după fabulațiile lui deșarte și nelegiuite, discipolii săi se străduiesc să afirme că sufletele bune, despre care cred că trebuie să fie eliberate din amestecul cu natura, desigur opusă, a sufletelor rele, au aceeași natură ca cea a lui Dumnezeu. Apoi, afirmă că lumea a fost făcută din natura bună, adică din natura lui Dumnezeu, dar prin amestecul binelui cu răul, care a avut loc atunci cînd cele două naturi s-au luptat între ele. Mai spun și că purificarea și eliberarea binelui de rău în întreaga lume și din toate elementele ei, o fac nu numai virtuțile lui Dumnezeu, ci chiar și Aleșii lor, prin alimentele pe care le consumă. Căci, susțin ei, chiar și în acele alimente, ca, de altfel, în întreg cosmosul, se află amestecată o parte din substanța lui Dumnezeu, pe care ei consideră că o purifică prin Aleșii lor, datorită felului acestora de viață, care se vrea mai sfînt și mai însemnat decît acela al Auditorilor lor.”

Polemica augustiniană anterioară vizase printre altele și concepția maniheistă a sufletului bun avînd aceeași natură cu cea a lui Dumnezeu³⁰. Augustin arătase acolo că natura tuturor lucrurilor este bună, întrucît vine de la Dumnezeu, dar nu din esența lui³¹. Prin urmare, în opinia lui, nici sufletele nu pot avea aceeași natură cu a lui Dumnezeu întrucît nu provin din acesta. Critica aceasta este bună, însă ea nedreptățește într-un fel doctrina maniheistă prin omitere. Am văzut deja că Mani descriese amestecul binelui cu răul în termenii unei lupte duse de arhonții din tărîmul întunericului. În această luptă, Tatăl Măreției invocă Marele Spirit care la rîndu-i invocă pe Omul Primordial. Acesta își cheamă cei cinci fii cu care poartă lupta contra întunericului dar este învins, iar fiii îi sunt luați prizonieri³². În rest, aflăm cum sufletele conțin părți de lumină care trebuie eliberate în urma unui proces cosmologic condus de Spiritul viu iar apoi de Al Treilea Trimis. Așadar, era evident pentru un maniheist că sufletul se trage direct din Tatăl Măreției și că, de fapt, este o parte din Tatăl Măreției, iar menirea lui e aceea de a se întoarce în sălașul său originar. Piedica o constituie doar amestecul cu lumea întunericului, de la care sufletul a primit un înveliș de carne. Prin urmare, doctrina maniheistă pare pesimistă, în sensul că natura creată este rea, deoarece este creație a principiului răului, avînd menirea de a împiedica eliberarea sufletului din prizonieratul întunericului; însă, dacă înțelegem lupta credinciosului maniheist de a purifica lumina din elementele mundane în care a fost încarcerată, observăm că el nu se lasă afectat de nici un fel de pesimism. Intenția sa este doar aceea de a evita materia cît mai mult pentru a nu perpetua acest prizonierat, ci pentru a crea premisele eliberării sufletului din el.

Însă, nu orice credincios putea săvîrși aceasta. Era nevoie să faci parte din tagma Aleșilor pentru a avea certitudinea că ești capabil să eliberezi lumina din elementele în care se află înlănțuită. Despre această diviziune în ierarhia maniheistă ne vorbește în continuare textul din *De haeresibus*.

“Căci, Biserica lor se compune din aceste două categorii, și anume Aleșii și Auditorii. Ei <Aleșii> consideră că această parte a substanței bune și divine, care se află amestecată și legată în mîncăruri și băuturi, este înlănțuită în mod strîns și

²⁸ Ibidem.

²⁹ A se vedea definiția de la pag. 4 și mai ales sintagma *opuse pe planul valorii*.

³⁰ A se vedea pentru aceasta *De natura boni*, cap. V, VI, XVII, XLI, P.L., vol. XLII, col. 551-577.

³¹ Cf. sintagmele *ab illo, non de illo* din *De natura boni*, cap. I și *ex Deo, non de Deo* din *De actis cum Felice Manichaeo*, cap. XXI.

³² Cf. Kurt Rudolph, *Il manicheismo*, p. 56 sqq.

impur, în restul oamenilor, chiar și a Auditorilor lor, și mai ales în acei oameni care nasc copii.[...] Consideră că sufletele Auditorilor se transformă <după moarte> în Aleși, sau, în caz fericit, în hrana destinată Aleșilor, de unde purificate, nu mai trebuie să se transforme în alt corp. Restul sufletelor consideră că se reîntorc în animale sau în orice soi de plantă care se fixează cu rădăcini de sol și-și trage de acolo hrana.”

La rîndul ei, tagma Aleșilor cunoaște mai multe diviziuni, după modelul ierarhiei creștine, din care Mani s-a inspirat vizibil:

“Manichaeus a avut 12 discipoli, la fel ca apostolii, și pînă în ziua de azi acest număr se păstrează. Dintre Aleșii lor au 12 persoane pe care le numesc învățători, iar pe a treisprezecea o consideră mai mare peste ei; mai au și 72 de episcopi, aleși de învățători, apoi preoți, aleși de episcopi. Episcopii au chiar și diaconi. Restul lor se numesc simpli Aleși. Dar și acești sunt trimiși în misiuni, care par mai potrivite spre a susține și a spori numărul celor care fac parte din această eroare, acolo unde există, iar acolo unde nu există, spre a semăna <învățătura lor>”.

Cei doisprezece învățători sau doctori, împreună cu pontiful lor suprem, și episcopii în număr de 72 fac parte din ordinul major, iar restul aparțin ordinelor minore³³. În ciuda acuzelor, malițioase uneori, cu privire la tot soiul de practici ciudate, Aleșii duceau o viață foarte austeră. Ei aveau un cod moral sever, constînd din respectarea a cinci porunci, a celor trei sigilii (*signacula*), cel al gurii (nerostirea injuriilor), al mîinii (nesăvîrșirea unor acte care să afecteze natura) și al sîinului (puritatea virginală)³⁴. Observăm astfel că modul de viață maniheist era de “o foarte înaltă valoare morală”³⁵.

Și, totuși, în textul său, Augustin menționează o serie de practici aberante, care în ciuda dorinței polemistului african de a le pune pe seama ierarhiei maniheiste, nu se pot imagina altfel decît ca variante absurde ale doctrinei lui Mani. Iată textul în traducerea lui:

“Cu această ocazie, sau mai degrabă dintr-o anumită necesitate a execrabilei lor superstiții, Aleșii lor sunt siliți să ia un soi de euharistie stropită cu sămînța umană, pentru ca și din aceasta, la fel ca și din celelalte mîncăruri pe care le mîncîcă, să se poată purifica substanța aceea divină. Însă, ei neagă că ar face așa ceva și spun că alte persoane, ce-și iau numele de manihei, fac asta. Dar, după cum știi, pe cînd erai făcut diacon iar Ursus era tribun imperial, au fost descoperiți și aduși în sînul Bisericii unii manihei din Biserica din Carthagina. Atunci, o tînără numită Margarita a dat la iveală această ticăloasă nerușinare. Ea spunea că atunci cînd încă nu împlinise nouă ani a fost violată ca urmare a acestui mister nelegiuit. Tot atunci, o anume Eusebia, din secta maniheilor, aproape închinată divinității, de-abia a reușit să mărturisească faptul că i s-a întîmplat același lucru, tot ca urmare a aceluși mister, după ce mai întîi a susținut că era fecioară și a cerut să fie controlată de o moașă. După efectuarea controlului și constatarea a ceea ce s-a găsit în <uterul> ei, a mărturisit întreaga faptă nerușinată, în care pentru a primi și a amesteca sămînța celor care se culcau cu ea, era așezată pe un strat de făină. Același lucru a mărturisit și Margarita, deși cele două nu fuseseră prezente la depunerea mărturiei fiecăreia. Iar acum de curînd s-au găsit anumite persoane, aduse înapoi în sînul Bisericii, așa cum arată Faptele episcopale, carte pe care mi-ai trimis-o tu, care, după un interogatoriu atent, au mărturisit că ceea ce se făcea acolo nu era nu sacrament,

³³ Cf. Michel Tardieu, *Maniheismul*, pp. 98-107.

³⁴ *Ibidem*, p.107.

³⁵ *Ibidem*, p. 113.

ci un blestem. Dintre aceia, unul pe nume Viator, spunea că cei care fac aceasta se numesc Cathariști și că mai există și alte două părți ale sectei maniheiste, cea a Mattarilor și Maniei propriu-zise; însă, toate aceste trei părți sunt opera unui singur autor și, prin urmare, nu pot nega faptul că, în general, cu toții sunt manihei. Și, în mod sigur, acele cărți maniheiste sunt, fără nici o îndoială, comune pentru toți”.

În ciuda acestor mărturii, este greu de crezut că Aleșii maniheiști se pretau la asemenea gesturi și fapte. Mai ales că în privința practicilor sexuale, unui maniheist din casta Aleșilor i se impunea o mare stăpînire de sine, castitate totală și interzicerea oricărui contact ce ar procura plăcere³⁶. Căci, practica oribilă a consumării de sămînță umană contravenea în mod flagrant cu morala propriu-zis maniheistă. Aici, însă, Augustin pare prea tentat să dea ascultare zvonurilor din dorința de a denigra în orice fel doctrina maniheistă, chiar și atunci cînd se spune foarte limpede că existau sectari în sînul ierarhiei care provocau abuzuri. În fapt, așa cum arată însuși Augustin, Aleșii maniheiști se supuneau la tot felul de restricții alimentare și țineau posturi îndelungate, prin care căutau să nimicească în ei dependența de carne, în favoarea sufletului. Eforturile lor, deși ciudat, ne fac să vedem în Aleșii maniheiști un soi de auto-martiri.

“Dar, nu se hrănesc cu carne, deoarece spun că substanța divină pleacă din animalele moarte sau ucise și că rămîne atît de puțină în carne încît nu merită să fie purificată în pînțele Aleșilor. Nici măcar ouă nu consumă, căci și acestea, atunci cînd sunt sparte pierd substanța divină. Nu este permis nici unuia dintre ei să se îmbrace cu piei de mortăciuni, Doar atunci se trăiește cu carne cînd li se termină făina; pentru a nu muri. Nu folosesc nici produsele lactate, chiar dacă laptele este muls sau supt din corpul unui animal viu; nu fiindcă ar considera că nu este nici un fel de substanță divină amestecată în el, ci pentru că această eroare nu există pentru ei. Nu beau nici vin, spunînd că drojdia aparține arhonților întunericului. Iar atunci cînd se hrănesc cu struguri, nu beau nici un fel de must, nici chiar cel mai proaspăt”.

Interesant este aspectul doctrinar ce interzice săvîrșirea căsătoriilor, iar atunci cînd acestea aveau loc, se impunea abținerea de la orice procreare.

“Drept urmare, condamnă fără nici o ezitare căsătoria și, în ceea ce-i privește, o interzic cît pot de mult. Cînd interzic nașterile, urmare a faptului că cei căsătoriți trebuie să se împreuneze, ei îi amintesc pe Adam și Eva care s-au născut din pămîntii arhonților fumului. Atunci, tatăl lor, pe numele său Saclas, ar fi devorat toți feții tovarășilor săi și tot ceea ce din această devorare a găsit îmbinat cu substanță divină, culcîndu-se cu soția sa ar fi legat în carnea odraslei <lor> ca într-un lanț foarte strîns”.

Aici se găsește justificarea disprețului față de corp, ca fiind creație a răului. În fond, pentru un maniheist, corpul era încă o capcană întinsă spre menținerea sufletului în prizonierat. Pasajul acesta trimite la concepția maniheistă a creării primului om. Conform ei, materia, personificată de dorința sexuală, *concupiscentia*, tulburată de sosirea celui de-al Treilea Trimis, care se pregătea să elibereze ultimele particule de lumină, se hotărăște să întindă o altă capcană luminii captive în sînul ei. Astfel, doi demoni, unul mascul, Prinț al Întunericului, numit în persană *Ashaqlun*, altul femelă, numită în persană *Nebroel*, îi devorează pe avortonii demonilor femelă pentru a putea înghiți toate particulele de lumină rămase captive. Mai apoi, acești doi demoni se împerechează și dau naștere lui Adam și Evei.

³⁶ Cf. Michel Tardieu, *Maniheismul*, pp. 107-114.

Astfel se explică de ce în viziunea maniheistă omul este prin natura sa rău iar orice dorință a lui de a se împerechea este nefastă, deoarece menține în continuare captivă lumina³⁷.

Însă, precum spuneam anterior, doctrina maniheistă se vrea înainte de toate o știință explicativă³⁸. De aceea, faptul de a imputa sistemului maniheist materialul mitologic, ca fiind de prost gust, nu este justificabil, în contextul în care e nevoie să înțelegem că el reprezenta aparatul critic de investigare a realității. În vădită opoziție cu doctrinele astrologice ale timpului, Mani vede în influența nefastă a astrilor influența arhonților care au luat forma stelelor, iar geneza tuturor lucrurilor însuflețite de pe pământ o explică raportându-se la acest tip de explicație. Pentru timpurile acelea, trebuie să acceptăm faptul că acesta era un mod de înțelegere a realităților naturale *suo modo* pertinent. Textul augustinian vorbește astfel:

“Neamului Întunericului îi atribuie cinci tipuri de elemente, care ar fi generat arhonți proprii, și numesc aceste elemente astfel: fum, întuneric, foc, apă, vânt. În fum au apărut animalele bipede, de unde ei cred că-și trage originea omul, în întuneric au apărut tîrîtoarele, în foc patrupezele, în apă înotătoarele iar în vânt zburătoarele. Pentru combaterea acestor cinci elemente rele spun că au fost trimise alte cinci elemente din tărîmul și substanța lui Dumnezeu, iar în lupta <care s-a dat între ele> s-a produs amestecul lor, și anume a aerului cu fumul, a luminii cu întunericul, a focului bun cu focul rău, a apei bune cu apa rea, a vîntului bun cu vîntul rău.”

Ingenios mi se pare și felul în care sunt explicate și înțelese rolul celor doi *luminători* importanți din lumea noastră, Soarele și Luna. Prin intermediul zodiacului, numit Fecioara luminii, al Treilea Trimis pune în mișcare un mecanism de purificare al luminii, numit Roata de Foc. Aceasta adună în Coloana Splendorii toate părțile de lumină eliberate și le trimite în cele două vehicule numite Soare și Lună. Mai întâi, Luna este cea care preia părțile de lumină, reținându-le pînă la împlinirea lor (faza de Lună plină), ca mai apoi să le transfere, cînd se golește (faza de Lună nouă) în vehicolul luminos al Soarelui³⁹. Explicația aceasta părea extrem de tentantă pentru gustul unui intelectual din secolul IV, așa cum a fost și Augustin, care în tinerețile sale a acceptat să fie auditor maniheist, într-o doctrină ce-i părea a explica mai bine realitățile din jur⁴⁰.

“Dar, orice parte din lumină care este purificată ei cred că se întoarce oarecum în propriile sălașuri, cu ajutorul unor vehicule, pe care ei le văd a fi luna și soarele. La fel, despre aceste vehicule consideră că au fost construite din substanța pură a lui Dumnezeu. Iar despre lumina fizică, care se află în privirile viețuitoarelor muritoare, ei spun că aparține naturii lui Dumnezeu și că se găsește nu numai în aceste vehicule, în care cred că este foarte pură, dar chiar și în orice alt lucru care strălucește, unde, după părerea lor, este ținută în starea de amestec și, cred ei, trebuie să fie purificată.” [...] *Între cele două vehicule, adică luminători ai cerului, ei fac această diferență, spunînd că luna a fost făcută din apa bună iar soarele din focul bun. Mai spun că în acele vehicule se găsesc virtuțile sfinte, care se transformă pe rînd, cînd în bărbați, pentru a ademeni <arhonții> de sex feminin din neamul întunericului, cînd în femei, pentru a ademeni <arhonții> de sex masculin din neamul întunericului. Ei cred că prin această ademenire și prin stîrnire a*

³⁷ Cf. Mircea Eliade, *Istoria credințelor și ideilor religioase*, vol. 2, p. 378.

³⁸ Cf. I.P. Culiianu, *Gnozele dualiste ale Occidentului*, p.208.

³⁹ Cf. Kurt Rudolph, *Il manicheismo*, p. 56.

⁴⁰ La acea vreme, Sfînta Scriptură i se părea monstroasă, atît prin stilul ei necizelat, cît și prin faptul că nu oferea răspunsuri la toate întrebările. În epocă, intelectualului modern de astăzi îi corespundea acel tip de curios, dornic să cunoască cît mai multe lucruri despre realitatea înconjurătoare. Evident că Sfînta Scriptură nu-i putea oferi răspunsuri lui Augustin, deoarece menirea ei nu este de a da explicații, ci de a oferi omului un sens.

poftelor acelor <arhonți> se scoate din ei lumina care se afla amestecată în membrele lor și este luată de către îngerii de lumină spre a fi purificată; iar odată purificată, pun pe seama acelor vehicule sarcina ca lumina să fie purtată înapoi în sălașurile ei proprii.”

Explicațiile acestea oarecum echivalentul explicațiilor noastre științifice tind, precum spuneam, să fie exhaustive. În contextul *cunoașterii* maniheiste se încerca a nu se omite nimic, pentru ca, astfel, credinciosului să nu-i scape nici un detaliu din procesele elaborării cosmosului, acest imens laborator de înghițit suflete. Doctrina maniheistă încerca să explice apariția lumii botanice și zoologice prin închiderea în ea a sămânței demonilor și demonițelor din lumea întunericului. Ei sunt ispitiți de Al Treilea Trimis, întruchipînd în sine *virtuțile sfinte*, care se arată gol sub aspect masculin și feminin provocîndu-i pe demoni să-și verse sămînța, iar pe demonițe să avorteze. Din sămînța demonilor căzînd pe pămînt arid iau naștere arborii, iar din avortonii demonițelor căzuți la fel pe pămînt, apar alți demoni care devorează plantele și prin împerechere generează animalele⁴¹.

“Mai spun că în acele vehicule se găsesc virtuțile sfinte, care se transformă pe rînd, cînd în bărbați, pentru a ademeni <demonii> de sex feminin din neamul întunericului, cînd în femei, pentru a ademeni <demonii> de sex masculin din neamul întunericului. Ei cred că prin această ademenire și prin stîrnirea poftelor acelor <demoni> se scoate din ei lumina care se afla amestecată în membrele lor și este luată de către îngerii de lumină spre a fi purificată; iar odată purificată, pun pe seama acelor vehicule sarcina ca lumina să fie purtată înapoi în sălașurile ei proprii.” Și, mai departe:

Despre ierburi și arbori cred că au următorul fel de existență: prin viața care se află înlăuntrul lor, cred că ele pot simți și suferă cînd sunt vătămăte. De aceea, cel care le smulge sau le culege roadele nu poate face aceasta fără să nu le producă o suferință. [...] Ba chiar îi îndeamnă pe Auditorii lor ca dacă se hrănesc cu carne, să nu ucidă animale, pentru a nu provoca supărări arhonților întunericului, ținuți legați în ceruri, de la care spun că își trage originea orice fel de carne. Iar dacă se căsătoresc, să evite totuși să conceapă și să dea naștere la copii, pentru ca substanța divină, pătrunsă în ei prin alimente, să fie legată de lanțurile cărnii în <viitoarea> odraslă. Căci ei cred că astfel coboară sufletele în orice carne / trup, prin mîncare și băutură.”

Aceste informații pot explica unele obiceiuri ale Aleșilor manihești prin care sunt interzise cu desăvîrșire practicarea agriculturii și uciderea animalelor, deoarece astfel sunt ofensați demonii ascunși în ele, iar lumina pe care o țin captivă prin faptul că o înghit transformîndu-se în plante sau animale, se risipește și trebuie să fie ulterior recuperată din altă parte.

“Drept urmare, acuză cu frenezie agricultura ca și cum ar fi vinovată de cele mai multe crime, ea care este cea mai puțin nocivă dintre toate preocupările. Din acest motiv socotesc că este o nelegiuire pînă și să cureți ogorul de spini. Însă, scotesc că Auditorii lor nu au nevoie să cunoască aceasta, deoarece ei sunt cei care de aici oferă alimente Aleșilor. Căci, <zic ei>, substanța divină purificată în pîntecele lor iartă acelora greșeala, deoarece darul lor este folosit spre purificare. Așadar, Aleșii care nu lucrează deloc pe ogoare, nu culeg poame și nici măcar nu smulg vreo frunză, așteaptă ca Auditorii să le aducă toate acestea pentru nevoile lor, trăind astfel, conform vanității lor, din atîtea și atîtea crime străine.”

⁴¹ Cf. Kurt Rudolph, *Il manicheismo*, p. 57.

În sistemul lui Mani trebuie remarcat rolul deosebit pe care acesta îl atribuie lui Isus Christos. Isus Splendoarea este cel mandat de Al Treilea Trimis spre a merge la Adam și a-i revela adevărata *cunoaștere* cu privire la sine și la universul în care trăiește. Modelul cunoașterii instituit de Christos constituie “*modelul salvării viitoare a fiecărui om*”⁴². Persoana lui Isus Christos, însă, apare în mai multe *ipostaze* în cadrul sistemului maniheist. Este vorba despre Isus Splendoarea, *Jesus Splendens*, înțeles ca zeu mântuitor, în contextul celei de-a treia invocări, apoi Isus Suferitorul, *Jesus Patibilis*, simbol al sufletului ce suferă prizonieratul materiei și Isus cel istoric, văzut ca un predecesor al lui Mani și apostol al luminii.⁴³

“Despre Christos afirmă că a existat, dar este vorba despre acel Christos pe care Scriptura noastră îl numește șarpe. De la el pretind ei că au fost iluminați pentru a li se deschide ochiul cunoașterii și pentru a distinge binele și răul. Acesta este Christosul care, în timpurile mai de pe urmă, a venit pentru a elibera sufletele iar nu corpurile. El nu a fost în corp adevărat, ci s-a înfățișat într-un simulacru de corp spre a înșela simțurile omenești. De aceea, nu numai moartea, ci și învierea lui sunt minciuni.”

Interesantă este aici mărturia că maniheiștii văd în Christos un iluminator care din punct de vedere creștin se identifică cu rolul șarpelui din mitul Genezei. Asta, pentru că o asemenea concepție îi apropie mult pe maniheiști de gnostici. În sistemul gnostic, era funcțional *principiul exegezei inverse* de interpretare a Sfintei Scripturi⁴⁴. Dumnezeu Vechiului Testament era văzut astfel ca un demon trimis pentru a-i înșela pe oameni și a-i abate de la cunoașterea adevărului despre ei. Drept urmare, imaginea șarpelui nu mai este una conotată negativ, ci din contră, este pozitivă prin faptul că acesta îi *deschide* omului *ochiul cunoașterii*, prin care să distingă binele de rău. În același timp, pe maniheiști îi apropie de gnostici doctrina docetismului, în care crucificarea lui Isus nu are nici o valoare mântuitoare în sens creștin, ci pierzându-și orice urmă de istoricitate ajunge să fie înțeleasă doar într-un sens cosmologic⁴⁵.

“Iar despre Dumnezeu care a dat legea prin Moise și a vorbit profeților evrei, spun că nu este adevăratul Dumnezeu, ci doar unul din arhonții întunericului. Și însăși scrierile Noului Testament le citesc ca și cum ar fi fost falsificate, astfel încât iau de acolo numai ceea ce le place, iar ceea ce nu le place resping. De asemenea, preferă scripturile în locul scrierilor apocrife, deoarece consideră că ele conțin tot adevărul. Promisiunea domnului nostru Isus Christos cu privire la Spiritul Sfânt Mîngîietor spun că s-a împlinit în ereziarhul lor Manichaeus. Astfel se explică de ce el se numește în scrierile sale apostol al lui Isus Christos, prin faptul că Isus Christos a promis că îl va trimite pe el în lume și-i va da Spirit Sfânt.”

Spuneam mai sus că Mani vede în figura lui Isus Christos cel puțin trei ipostaze. Datorită acestui fapt, el nu se contrazice atunci când afirmă că este totodată un apostol al lui Christos, dar și un Paraclit trimis spre a împlini voința Tatălui Măreției de eliberare a luminii din prizonieratul întunericului. Augustin pare a nu înțelege aici că Mani, numindu-se apostol al lui Christos, se referă la Isus Splendoarea, care în sistemul maniheist are o funcție mântuitoare, ca mandatar al Celui de-al Treilea Trimis⁴⁶; iar atunci când se consideră un Paraclit, Christos este văzut ca personaj istoric, așa cum procedează și cu figura lui Buddha

⁴² Ibidem, p. 57.

⁴³ Cf. Kurt Rudolph, *Il manicheismo*, p. 58.

⁴⁴ Cf. I.P. Culianu, *Gnozele dualiste ale Occidentului*, pp. 152-153.

⁴⁵ Cf. Kurt Rudolph, *Il manicheismo*, p. 58.

⁴⁶ Ibidem, p. 59.

sau Zarathustra, în cazul cărora se consideră a fi Buddha Maitreya, respectiv Ușetar, unul din fiii mesianici ai lui Zarathustra⁴⁷. Toate aceste cazuri de asimilare dau mărturie despre faptul că Mani era convins că doctrina sa avea o origine supranaturală menită a împlini doctrinele anterioare și a le depăși. În schimb, Augustin, și după el o întreagă tradiție misionară, au prezentat în mod greșit situația, cel mai probabil din ignoranță⁴⁸.

Mani nu era interesat decât de tot ceea ce venea în sprijinul doctrinei sale considerată ca împlinire și depășire a tuturor doctrinelor anterioare. De aceea, practicile culturale care nu prezentau interes pentru el erau văzute ca ineficiente, și prin urmare, neadaptate sistemului maniheist. În ceea ce privește creștinismul, nu se acorda nici o importanță botezului în apă, iar sacramentele, precum Euharistia, erau invalidate și criticate cu vehemență. S-a păstrat însă practica rugăciunilor, care trebuia săvârșită de cinci⁴⁹ ori pe zi, între zori și noapte⁵⁰.

“Botezul în apă consideră că nu aduce nici un fel de mîntuire și nici nu socotesc că trebuie să se boteze cei pe care îi înșeală <atrăgîndu-i în credința lor>. Rugăciunile le adresează în timpul zilei soarelui, în direcția în care acesta circulă pe cer, iar în timpul nopții lunii, dacă se arată pe cer; dacă nu se arată, se roagă în picioare cu fața spre miazănoapte, acolo unde atunci cînd soarele a dispărut de cer se pregătește să răsară a doua zi.”

La sfîrșitul capitolului din *De haeresibus*, care tratează despre maniheiști, Augustin prezintă concepția acestora cu privire la sfîrșitul lumii. Fiind un dualism dominat de concepția celor trei timpuri iraniene, maniheismul vede extincția acestei lumi în momentul în care și ultima particulă de lumină va fi fost eliberată. Atunci se va declanșa ultimul mare război, în care vor avea loc persecuții, triumful maniheiștilor, venirea lui Isus Splendoarea pe pămînt, judecata de apoi, prăbușirea lumilor și extincția urmată de separarea definitivă a celor două naturi⁵¹. Doctrina maniheistă susține că răul va fi atunci înlănțuit într-o sferă, *globus* sau *bōmos*, în care vor rămîne încarcerate și părți din natura bună care nu vor fi reușit să se desprindă de întuneric.

“Iar despre cele două spirite sau inteligențe, unul bun, celălalt rău, spun că se află în conflict unul cu altul înlăuntrul omului, atunci cînd trupul are poftă împotriva sufletului iar spiritul împotriva trupului. Iar ei nu spun ca noi că viciul vindecă în noi nu va mai exista niciodată, ci că, după ce va fi desprinsă și desfăcută din noi, la sfîrșitul veacului și incendierea lumii, această substanță a răului va fi înlănțuită într-un soi de sferă, ca într-o închisoare veșnică. Iar de această sferă, afirmă ei, se va agăța și se va alipi pentru totdeauna un fel de copertină și acoperiș din suflete, chiar bune prin natura lor, dar care nu au putut să se curețe de contactul cu natura rea.”

În loc de concluzie

Eventual, în încheierea acestei descrieri a doctrinei maniheiste așa cum transpare ea din *Liber de haeresibus*, aș încerca să depășesc o nedumerire care îi cuprinde pe toți cei ce se izbesc de sistemul dualist maniheist. În general, gîndirea occidentală asociază noțiunea de

⁴⁷ Ibidem, p. 54

⁴⁸ Ibidem, p. 59.

⁴⁹ În sistemul maniheist trebuie remarcat rolul deosebit acordat clasificărilor bazate pe pentade. Astfel, se vorbește despre cinci fii de lumină, cărora li se opun cinci fii din tărîmul întunericului; apoi, cinci arbori care stau la originea apariției plantelor pe pămînt etc. Pentru detalii, a se vedea I.P. Culianu, *Gnozele dualiste ale Occidentului*, p. 220.

⁵⁰ Cf. Michel Tardieu, *Maniheismul*, p. 114.

⁵¹ Ibidem, p.137.

dualism cu aceea de dualism metafizic, în care sunt postulate existența a două principii clar despărțite *ab initio*. Impresia mea, desigur subiectivă și amendabilă, este că odată pătruns în sfera lumii occidentale, maniheismul a trebuit să sufere o reînveșmîntare doctrinară, venită din partea schemelor preconceptuate⁵² ale raționalismului elenizant. Noi, occidentalii, pe linia gândirii grecești, ne-am obișnuit să vedem în lucruri o realitate duală. De aici, mentalul nostru a început să fie *bîntuit* de tipologiile dualiste, cu ajutorul cărora clasificăm și etichetăm realitățile existenței. În schimb, lumea orientală este mult mai *inovatoare* – dacă se poate spune așa – în acest sens. Pentru ea nu există dualism care să producă în existență două principii clar separabile și totalmente opozabile. Pentru *aparent-filosofia științifică* a lumii orientale (mă gândesc aici, de pildă, la buddhism, sau la înțelepții chinezi) nu există dualism, ci polaritate, îmbinare a două principii într-un joc al nuanțelor care produce existența. *Yin* și *Yang* nu sunt două principii opuse, ci două stări imbricabile, ce trebuie depășite în vederea înțelegerii unei a treia stări, starea dintotdeauna, aceea de *Tao*, curgere a universului mereu continuă în sine, din care se cade în impresia de existență duală. Poate aș îndrăzni aici să fac aluzia că maniheismul s-a împăcat mai bine în lumea chineză, și cea orientală, în genere, tocmai datorită acestei concepții legate de dualism.

În cazul doctrinei lui Mani, dacă ar fi să o înțelegem astfel, constatăm confuzia, pe care o facem noi, între polaritate și dualism metafizic⁵³. Polaritatea este, în expresia lui Tardieu, “*jocul dialectic (maniheistii îl numeau luptă) la care se dedau dumnezei și antidumnezei, în trupul lumii și al vietăților*”. Astfel, mitul maniheist propune, printr-o demonologie cu iz de facticitate ce se vrea o explicație științifică, modelul unor demoni care nu contestă cauza transcendenței și supremația ei, ci servesc drept “*contrastanți parazitari, dar necesari la instalarea celor trei creații*”⁵⁴ ale universului.

În plus, aș dori să-(mi) pun acum, la sfîrșit, încă o întrebare: *la ce folosește cunoașterea evenimentelor trecute?* În virtutea dualismului care ne bîntuie gândirea, aș găsi aici cel puțin două răspunsuri. Primul, profan: cunoașterea satisface o curiozitate originară a mea, ca fiindă tîrîtă într-o mare necunoscută care este lumea. Al doilea, frizînd sacrul: cunoașterea produce în mine capacitatea de a relaționa date și evenimente trecute, din care să fiu capabil a extrage adevăruri utile în drumul spre cealaltă mare necunoscută, de dincolo; este cunoașterea provenită din întrebarea metafizică *Quid hoc ad aeternitatem? La ce-mi folosește aceasta prin raportare la eternitate?*

Concret: *la ce folosește cunoașterea fenomenului maniheist?* Pentru mentalitatea noastră modernă, roasă de obsesia utilității oricărui gest, maniheismul este, cel mult, o curiozitate plină de ciudățenii. Pentru omul modern care și-a lovit Dumnezeu iar apoi i-a întors spatele, lăsîndu-l să se sfîrșească în ignoranță, actul cunoașterii este haotic și dezrădăcinat. El nu mai caută să știe pentru a pune cunoștințele în relație cu ceva mai mare, ci dorește să cunoască din plictisul amestecat cu curiozitatea de temnicier al propriului eu.

Personal, pe linie culianizantă, tind să văd în maniheism epuizarea unei variante de cunoaștere a lumii. Lumea este ca o imensă retortă în care se amestecă varii adevăruri ale celor care caută să iasă din ea prin puterea cugetului. Nici una din variante nu trebuie catalogată ca fiind absurdă. Ea este o încercare de configurare a realității și de oferire a unui sens al ei. Și poate că aceasta ar fi o cheie mult mai adecvată de citire a corpusului doctrinar maniheist, dacă nu ar fi să mă gândesc că, invariabil, din evenimentele trecutului nu selectăm decît ceea ce pare a conveni structurii subiectivismului nostru. Iar dacă cineva mi-ar reproșa

⁵² Cînd afirm aceasta, îi am în vedere atît pe noi, cei care citim fenomenul maniheist și-l interpretăm conform configurațiilor noastre mentale, cît și pe sectanții lui din lumea occidentală, care nu aveau cum să înțeleagă altcumva mitul maniheist decît în funcție de prejudecățile timpului lor.

⁵³ Afirmăția îi aparține lui Michel Tardieu, *op. cit.* p. 138.

⁵⁴ *Ibidem*.

că este nevoie în orice investigație de obiectivitate, i-aș răspunde la fel de invariabil că aceasta nu ar fi decât încă una din formele subtile de subiectivitate a eului nostru..

BIBLIOGRAFIE

1. Surse primare

Am utilizat pentru traducerea din limba latină, textul *De haeresibus*, așa cum apare el în ediția abatelui de Migne. La fel, celelalte lucrări augustiniene, citate pe parcursul articolului, au fost consultate în originalul aceleiași ediții.

- *De haeresibus*, XVI, P.L., vol. XLII, col. 0035-0036.

- *De moribus Ecclesiae Catholicae et de moribus Manichaeorum*, P.L., vol. XXXII, col. 1309-1378.

- *De natura boni*, P.L., vol. XLII, col. 551-577.

- *De actis cum Felice Manichaeo*, P.L., vol. XLII, col. 519-551.

2. Surse secundare

a) cu tematică specială

BIANCHI, UGO, *Il dualismo religioso, saggio storico ed etnologico*, Edizioni dell'Ateneo, Roma, 1971² (edizione riveduta), 214 p.

CULIANU, I.P., *Gnozele dualiste ale Occidentului*, traducere de Tereza Culianu-Petrescu, cuvânt înainte al autorului, postfață de H.-R. Patapievici, Polirom, Iași, 2002², 370 p.

DUCHESNE-GUILLEMIN, JACQUES, *L'Iran antique et Zoroastre*, în *Histoire des religions*, edité par Henri-Charles Puech, vol. I, Encyclopédie de la Pleiade, Paris, pp. 625-694,

ELIADE, MIRCEA, *Istoria credințelor și ideilor religioase*, Universitas, Chișinău, 1992, vol. II, 525 p.

GIUSSANI, LUIGI, *Sensul religios*, Editura Arhiepiscopiei Romano-Catolice, București, 1997, 242 p.

KURT, RUDOLPH, *Il manicheismo*, traduzione di Giovanni Prieto, în *Storia delle religioni*, a cura di Giovanni Filoramo, vol. 3, Editori Laterza, 1995, pp. 41-67.

PETREMENT, SIMONE, *Eseu asupra dualismului la Platon, la gnostici și la maniheeni*, Editura Symposion, București, 1996, 440 p.

SERTILLANGE, R.P., *Le problème du mal*, Editions Montaigne, Paris, 1948, 414 p.

TARDIEU, MICHEL, *Maniheismul*, Editura de Vest, Timișoara, 1995, 169 p.

b) cu tematică generală

BROWN, PETER, *La vie de saint Augustin*, trad. par J.- H. Marrou, Editions du Seuil, Paris, 1971, 540 p.

MARROU, H. I., *Sfântul Augustin și sfârșitul culturii antice*, Humanitas, București, 1997, 564 p.

O'MEARA, JOHN, *La jeunesse de saint Augustin*, trad. par J.- H. Marrou, Editions Universitaires Fribourg Suisse, 1988, 279 p.

VAN der MEER, F., *Saint Augustin, pasteur d'âmes*, Editions Alsatia, Colmar-Paris, 1955, t. I, 492 p.

*** *Dictionnaire Encyclopédique du Christianisme Ancien (D.E.C.A.)*, sous la direction de Angelo di BERARDINO, adapt. française sous la direction de François VIAL, Editions du Cerf, Paris, 1990, t. I 1279 p., t. II 2641 p.

*** *Initiation aux pères de l'Eglise, - Les Pères Latins*, sous la direction de Angelo di BERARDINO, avec une présentation de JOHANNES QUASTEN, traduction de l'italien par Jean-Pierre BAGOT, Editions du Cerf, Paris, 1986, t. IV, 799 p.